

УДК 355

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2023-1-3>

ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ НИЗЬКИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЗАГРОЖУЮТЬ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Колб Олександр Григорович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
голова робочої групи волонтерів Волинської обласної організації
Всеукраїнської громадської організації інвалідів
«Союз Чорнобиль України»
ORCID ID: 0000-0003-1792-4739

Пирожик Олександр Веніамінович,

депутат Волинської обласної ради,
уповноважений з антикорупційної діяльності
комунального підприємства «Волинський обласний
фтизіопульмонологічний медичний центр»
Волинської обласної ради
ORCID: 0000-0001-5793-7433

У науковій статті на підставі зібраних емпіричних даних визначені головні проблеми, що детермінують зниження рівня військової дисципліни, а також виступають потенційними загрозами національній безпеці України.

Зокрема, під час аналізу отриманих у процесі дослідження відомостей, що стосуються змісту предмета цієї наукової розробки, визначено низку причин, умов і корелянтів, які сприяють вчиненню випадків неналежного виконання окремими категоріями військовослужбовців в умовах воєнної обстановки своїх службових обов'язків та знаходяться у причинно-наслідковому зв'язку з рівнем та ефективністю забезпечення сектором безпеки й оборони зазначеного змістовного елемента національної безпеки України.

Мова насамперед йде про процедуру проведення строкових розслідувань за фактами отримання військовослужбовцями поранень, контузій, травм та настання смерті.

З'ясовано, що на стан цієї діяльності впливає низка детермінант, серед яких пріоритетне місце займають ті, що пов'язані з її нормативно-правовим забезпеченням в умовах воєнного часу, позаяк чинні наразі правові джерела є не тільки застарілими, адже приймалися в умовах мирного функціонування військових підрозділів та не враховують у зв'язку з цим особливостей предмета службових розслідувань у сьогоденній ситуації, яка склалася під час війни з російською терористичною державою, що застосовує під час військових дій заборонені нормами міжнародного права види озброєнь, порушує правила війни та тиші, загально-визнані норми цивілізованого світу з означених питань.

Виходячи з цього, у зазначеній науковій статті обґрунтована необхідність видозміни чинного законодавства України, що стосується досліджуваної проблематики, з урахуванням тих військових реалій, які мають місце на полі бою та пов'язані з впливом на військовослужбовця детермінант психологічного та морального характеру, а також забезпечення належного юридичного і соціального захисту військовослужбовців.

Ключові слова: службове розслідування, військовослужбовець, бойова обстановка, військова дисципліна, нормативно-правове забезпечення, причинно-наслідковий зв'язок, детермінанта, національна безпека.

Kolb Oleksandr, Pirozhik Oleksandr. About some determinants which cause the low state of military discipline and threaten the national security of Ukraine

In this scientific article, on the basis of the collected empirical data, the main problems that determine the decrease in the level of military discipline, as well as potential threats to the national security of Ukraine, are identified.

In particular, during the analysis of the information obtained in the process of research, relating to the content of the subject of this scientific development, a number of reasons,

conditions and correlates were established, which contribute to the occurrence of cases of improper performance by certain categories of military personnel in the conditions of a military environment of their official duties and are in a causal consequential connection with the level and effectiveness of the security and defense sector's provision of the specified substantive element of Ukraine's national security.

First of all, we are talking about the procedure for conducting temporary investigations into the facts of injuries, contusions, injuries, etc. by servicemen and the occurrence of death.

It has been established that the state of this activity is affected by a number of determinants, among which priority is given to those related to its regulatory and legal support in wartime conditions, since the currently active legal sources are not only outdated, since they were adopted in the conditions of the peaceful functioning of the military subdivisions and do not take into account, in this connection, the peculiarities of the subject of official investigations in the current situation that arose during the war with the Russian terrorist state, which uses types of weapons prohibited by the norms of international law during the war with Ukraine, violates the rules of war and silence, generally recognized norms of the civilized world on the specified issues.

Based on this, the specified scientific article substantiates the need to amend the current legislation of Ukraine, which is related to the researched issues, taking into account those military realities that take place on the battlefield and are related to the influence of psychological and moral determinants on the serviceman.

Key words: official investigation of servicemen, combat situation, military discipline, regulatory and legal support, cause and effect relationship, determinant, national security.

Постановка проблеми. Як показує практика, одним із суттєвих небезпечних наслідків для України та, зокрема, для її національної безпеки в умовах війни з Росією є різноманітні втрати людських ресурсів, що пов'язані зі смертю, пораненням, контузією військовослужбовців, які беруть безпосередню участь у веденні бойових дій з державою-агресором. І хоча досі на офіційному рівні не оприлюднені відповідні статистичні кількісно-якісні показники з означеного питання [1], позаяк вони віднесені до відомостей, що становлять державну таємницю [2], на підставі застосування соціологічних методів дослідження (спостереження, опитування тощо) [3, с. 25–36] встановлені деякі юридично значущі факти [4, с. 240–241], що є досить важливими з огляду на збереження національної безпеки України [5].

До них, зокрема, можна віднести такі:

а) непроведення або неналежне проведення службових розслідувань за фактами смерті або отримання поранення (травм, контузій, самокаліцтва тощо) військовослужбовцями під час бойових дій, що детерміновані недостатньою усвідомленістю командирами військових підрозділів необхідності, важливості та серйозності цього напрямку роботи у зв'язку з необхідністю забезпечення в такий спосіб воєнної безпеки;

б) застосування під час з'ясування юридично значущих фактів настання таких подій нормативно-правових актів, ухвалених не тільки до 2014 р. (часу латентної (прихованої) [6, с. 60–63] участі Російської Федерації на стороні терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР»), які за своєю суттю не кореспондуються з методологією службових розслідувань, яке має відобразити сучасні ознаки отримання смерті та поранень військовослужбовцями в умовах реальної війни з державою-агресором;

в) залучення до проведення службових розслідувань з означених вище питань військовослужбовців, які не мають ані юридичної освіти, ані бодай правозахисного досвіду для прийняття відповідних рішень за їх результатами та правильної правової оцінки події, що мала місце щодо конкретного військовослужбовця;

г) детермінація (спричинення та обумовлення) у такий спосіб численної кількості звернень близьких родичів потерпілих військовослужбовців та їхніх особистих заяв щодо неправомірності дій командирів військових підрозділів із означеної проблематики, що у кінцевому підсумку сприяє підвищенню соціальної напруги у суспільстві, недовірі до органів державної влади, зниженню рівня військової дисципліни з боку осіб, які беруть безпосередню участь

у бойових діях з державою-агресором, та підвищує у зв'язку з цим ступінь потенційної та реальної загрози національній безпеці України [7].

Отже, в наявності складна прикладна проблема, розв'язання якої лежить також і в площині наукових розробок.

Стан досліджень. Аналіз наукової літератури показав, що в умовах воєнного стану в Україні досить активно та предметно вивченням практичних проблем, що пов'язані з наслідками війни Росії з нашою державою, займаються такі вчені, як: А.М. Бабенко, О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, Ю.В. Бацин, В.І. Борисов, В.В. Василевич, А.А. Вознюк, В.В. Голіна, Б.М. Голован, В.К. Грищук, О.М. Джура, О.О. Дудоров, М.В. Карчевський, О.О. Кваша, В.Я. Конопельський, І.М. Копотун, Ю.В. Луценко, М.І. Мельник, Є.С. Назимко, А.В. Савченко, П.Л. Фріс, М.І. Ховроник та інші.

Водночас системних і комплексних наукових досліджень, які стали змістом предмета цієї наукової статті, в Україні не досить, що й зумовлює її актуальність, теоретичне та практичне значення.

Виклад основних положень. Якщо виходити зі змісту поняття «національна безпека», що закріплено в ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» (а це, власне, і захищеність національних інтересів України від реальних та потенційних загроз) [5], то слід визнати, що зазначені вище явища, які пов'язані з проведенням у Збройних силах України (ЗСУ) та інших військових формуваннях [8] службових розслідувань за фактами смерті, отримання бойових поранень, травм тощо військовослужбовцями, ускладнюють наразі належну реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей, до яких, як це витікає зі змісту ст. 3 Конституції України, належать ці особи, їх життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. При цьому утвердження і забезпечення зазначених прав є головним обов'язком держави.

Водночас, як було з'ясовано під час цього дослідження, досі з означених питань відповідного дійового правового механізму не створено.

Зокрема, замість того, щоб на законодавчому рівні (ст. 93 Конституції України) вирішити належним чином завдання щодо забезпечення діяльності відповідних підрозділів Збройних сил України (у вигляді закону чи спеціальної постанови Кабінету Міністрів України), враховуючи, що фінансування компенсацій та виплат військовослужбовцям, їхнім сім'ям та уповноваженим представникам – це виключна компетенція Верховної Ради України (п. 4 ст. 85 Основного закону), а також Уряду нашої держави (п. 3 ст. 116 Конституції України), досі цією проблематикою займається або Міністр оборони України, або Головнокомандувач ЗСУ через затвердження відповідних наказів, що стосуються порядку проведення службових розслідувань за фактами смерті військовослужбовців та отримання ними бойових поранень, травм тощо.

Такий підхід, як показує практика, призводить до того, що всупереч аналогічній практиці, яка склалася в інших органах державної влади, де порядок службових розслідувань затверджений спеціальною постановою Кабінету Міністрів України, правову оцінку діям чи бездіяльності та іншим юридично значущим фактам із означених проблем дає відомство, а не спеціально утворений у державі орган, який діє на підставі чітко визначеного порядку, що закріплений не на підзаконному, а на законодавчому рівні. Як наслідок, це породжує численні скарги потерпілих та неадекватну (неправильну, нелогічну, суб'єктивну) реакцію суспільства на результати, інтенсивність, стан та інші складові елементи, які пов'язані з оцінкою причинно-наслідкових зв'язків діяльності керівництва ЗСУ під час організації та здійснення відповідних перевірок у випадках смерті та отримання поранень підлеглими військовослужбовцями [10]. Тим більше, що деякі нормативно-правові акти, що регулюють порядок проведення службових розслідувань у ЗСУ, втратили свою актуальність та не враховують особливості воєнної обстановки (бою тощо) чи ситуацій,

які виникають при цьому, що у свою чергу знижує рівень військової дисципліни та, зокрема, бойової готовності військових підрозділів.

Без сумніву, що за таких умов і ситуації, яка є однією з реальних загроз національній безпеці України, логічно було би прийняти спеціальну постанову Кабінету Міністрів України «Про порядок та особливості проведення службових розслідувань у ЗСУ та інших військових формуваннях за фактами смерті, отримання бойових поранень, травм тощо військовослужбовцями під час виконання військових обов'язків в умовах війни чи бойової обстановки».

При цьому за основу цього законодавчого акта можна взяти наразі чинні відомчі нормативно-правові джерела з урахуванням напрацьованої за час війни РФ з Україною практики з означених питань.

Більше того, у структурі запропонованої у цій статті постанови Уряду та Порядку проведення службових розслідувань слід відобразити такі ключові елементи:

1. У кожній військовій частині (поняття якої наведено, зокрема, у чинному законодавстві України) [11] необхідно створити спеціальний підрозділ, який має займатися проведенням службових розслідувань за фактами смерті або отримання бойових поранень, травм тощо військовослужбовцями під час виконання службових обов'язків в умовах ведення бойових дій чи під час несення служби в умовах бойової обстановки.

2. У складі зазначених підрозділів служби мають бути лише військовослужбовці, які мають юридичну освіту, або ж особи, які мали практику проведення таких перевірок, працюючи до призову на службу в органах державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних та інших органах, на підприємствах, в установах – як виняток, у разі неможливості в короткий строк доукомплектувати військові частини на фронті зазначеними фахівцями.

3. Службове розслідування має проводитися за кожним фактом смерті військовослужбовців чи отримання ними

поранення. При цьому командири військових частин несуть персональну юридичну відповідальність за вчинення таких перевірок, а військовослужбовці, які здійснюють службове розслідування, – за його повноту, об'єктивність і процесуальну точність та за дотримання у повному обсязі всіх вимог Положення про порядок проведення такого виду розслідувань, зокрема за дотримання визначених у ньому термінів перевірок.

4. Результати кожного службового розслідування мають оформлятися відповідним Актом за правилами, визначеними для процесуальних документів у гл. 4 і 5 чинного Кримінально-процесуального кодексу України (ст. 46–110), який складається у 5-ти примірниках, а саме:

а) 1-й – подається командирі військової частини для затвердження, підготовки відповідного рішення командира про згоду/незгоду з результатами проведеного службового розслідування та для наказу про підсумки службового розслідування;

б) 2-й – залишається для контролю у підрозділі, який проводив розслідування;

в) 3-й – видається під розпис військовослужбовцям, стосовно яких проводилася перевірка, або одному з членів сім'ї цієї особи чи уповноваженому представнику її інтересів (адвокату, особі, яка діє за дорученням військовослужбовця);

г) 4-й – спрямовується у спеціалізовану територіальну прокуратуру для прийняття рішення, відповідно до положень ст. 214 КПК України (реєструвати матеріали в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі – ЄРДР) чи ні);

г) 5-й – направляється Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини для здійснення передбаченого Законом України «Про Національну безпеку України» так званого демократичного цивільного контролю щодо сектора безпеки й оборони (розділ III, с. 4, 6, 10).

Як видається, такий нормативно-правовий підхід дасть можливість цивілізовано вирішити такі проблемні питання, які мають місце у сьогоднішній час проведення службових розслідувань

за фактами смерті військовослужбовців або отримання ними поранень тощо, а саме:

1) погодити зазначений вид військової діяльності у ЗСУ та інших військових формуваннях з вимогами принципу законності, що закріплений у ч. 2 ст. 19 та п. 17 ст. 92 Конституції України, відповідно до якого діяльність цих суб'єктів має здійснюватися на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений Основним та іншими законами.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають положення ст. 2 Закону України «Про Збройні Сили України», в якому серед правової основи діяльності ЗСУ не закріплено відомчі нормативно-правові акти, включаючи й ті, що визначають порядок проведення службових розслідувань.

Крім цього, Конституційний Суд України, навівши у своєму рішенні офіційне тлумачення терміна «законодавство», також підтвердив зазначений вище законодавчий підхід, не включивши до переліку таких правових джерел відомчі юридичні акти [12];

2) забезпечити належний захист прав людини і громадянина, визначений у Конституції України (зокрема, в ст. 46) та в Конвенції про захист прав і основоположних свобод (ст. 1), що виступає наразі одним із ключових критеріїв, на підставі яких будуть прийматися рішення щодо вступу України в Європейський Союз та НАТО;

3) створити реальні правові гарантії щодо реалізації на практиці принципів рівності військовослужбовців перед законом (ст. 24 Конституції України), якого, на жаль, дедалі частіше не дотримуються на законодавчому рівні в умовах воєнного часу [14];

4) усунути інші детермінанти, що спричиняють зниження військової дисципліни й особистої відповідальності військовослужбовців під час ведення бойових дій та виконання інших аналогічних обов'язків і функцій.

Для кожного командира має стати аксіомою: належним чином проведене і завершене службове розслідування –

це також майбутній юридичний та соціальний захист цього військовослужбовця.

Мова в цьому випадку йде про те, що, зокрема, командири військових частин (відповідних підрозділів), під формальними приводами не організуючи проведення службових розслідувань за фактами смерті військовослужбовців або отримання ними поранень, контузій, травм тощо чи затверджуючи у зв'язку з цим формальні висновки, не тільки підривають свій власний владний авторитет, але й створюють у такий спосіб потенційні загрози для національної безпеки України, що за умов бойової обстановки нерідко призводять до таких тяжких наслідків, як дезертирство, самовільне залишення військової частини чи поле бою, халатність тощо [15, с. 84–96];

5) створити реальний правовий механізм юридичного та соціального захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану з урахуванням тих правообмежень, що передбачені в ст. 64 Конституції України та Закону України «Про правові режими воєнного стану» [16].

Зокрема, навіть у таких життєво складних умовах, що склалися в Україні, командири військових частин не мають права вводити ті правообмеження для підлеглих військовослужбовців, які не передбачені на законодавчому рівні в умовах війни з РФ, а також створювати таким чином потенційні загрози для підрозділу через порушення принципів військової діяльності і таких загальноконституційних заходів, як: гуманність, повага до прав людини, справедливість, що в кінцевому підсумку не тільки знижує боєдатність окремо взятого підрозділу, але й створює відповідну загрозу для інших взаємодіючих на полі бою військових частин та загалом для національної безпеки України, що витікає зі змісту терміна «військова дисципліна» [17].

Висновок. Отже, результати вивчення змісту деяких детермінант, що зумовлюють низький стан військової дисципліни та загрожують національній безпеці України, дозволяють констатувати, що без їх ліквідації, усунення,

нейтралізації в умовах воєнного стану в державі вкрай складно буде вирішувати проблеми, які стосуються підвищення рівня мобілізації населення, індивідуальної відповідальності військовослужбовців на полі бою, а також

загалом покращення стосунків безпосередніх підлеглих і прямих командирів під час їх життєдіяльності та взаємодії з питань оборони країни і забезпечення національних інтересів у війні з державою-агресором.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Правова статистика : підручник / за заг. ред. професора О.М. Джужі. Київ : Атіка, 2014. 448 с.
2. Про затвердження зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 р. № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Основи методології наукових досліджень : навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П.С. Прибутька. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 156 с.
4. Теорія держави і права : підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. С. 241.
6. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В.В. Чернея, О.М. Джури. Київ : ФОРМ-Маслаков, 2020. 612 с.
7. Армієць ЗСУ про «бюрократичне пекло». URL: <https://www.5ua/suspilstvo/armiets-zsu-pro-biurokratychnne-peplo>.
8. Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 66/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
9. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2012 р. № 666. URL: <https://km4.gov.ua>.
10. Військові частини не ведуть розшуку зниклих бійців – командування Сил тероборони. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3715083-vijskovi-castini-ne-vedut-rozsuku-zniklih-bijciv-komanduvanna-sil-teroboroni.html>.
11. Про Збройні Сили України : Закон України від 16.12.1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 09.07.1998 р. № 12-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
14. Колб О.Г., Пирожик О.В. Сучасні законодавчі підходи у сфері оборони України та їх вплив на стан забезпечення національної безпеки. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 157-162
15. Луценко Ю.В. Доктринальні положення кримінально-правової політики держави у сфері забезпечення воєнної безпеки України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2019. Вип. 138. С. 84-86.
16. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
17. Військова дисципліна. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.m.wikipedia.org>.

REFERENCES:

1. Dzhuzha O.M. (2014). Pravova statystyka: pidruchnyk [Pravova statystyka: pidruchnyk]. Kyiv: Atika. 448 s. [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2020). Pro zatverdzhennia zvodu vidomostei, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu: nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy vid 23.12.2020 № 383 [On approval of the set of information constituting a state secret: order of the Security Service of Ukraine dated 12.23.2020 No. 383]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

3. Prybutko P.S. (2015). *Osnovy metodolohii naukovykh doslidzhen: navchalnyi posibnyk dlia studentiv i kursantiv* [Fundamentals of scientific research methodology: a study guide for students and cadets]. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. 156 s. [in Ukrainian].
4. Petryshyn O.V. (2014). *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk* [Theory of the state and law: a textbook]. Kharkiv: Pravo. 368 s. [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2018). *Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 № 2469-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated 21.06.2018 No. 2469-VIII]. № 31. S. 241. [in Ukrainian].
6. Chernei V.V., Dzhura O.M. (2020). *Kryminolohiia: pidruchnyk* [Criminology: a textbook]. Kyiv: FOP Maslakov. 612 s. [in Ukrainian].
7. N.a. (n.d.). *Armiiets ZSU pro "biurokratychne peklo"* Retrieved from: <https://www.5ua/suspilstvo/armiiets-zsu-pro-biurokratychne-peklo> [in Ukrainian].
8. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). *Pro vykorystannia Zbroinykh Syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 66/2022* [On the use of the Armed Forces of Ukraine and other military formations: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 66/2022]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012). *Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia sluzhbovoho rozsliduvannia. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.07.2012 № 666* [On approval of the Procedure for conducting an official investigation. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07.25.2012 No. 666]. Retrieved from: <https://km4.gov.ua> [in Ukrainian].
10. Ukrinform (2023). *Viiskovi chastyny ne vedut rozshuku znyklykh biitsiv – komanduvannia Syl teroborony* [Military units do not search for missing fighters – the command of the Terror-defense Forces]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3715083-vijskovi-castyni-ne-vedut-rozsuku-zniklih-bijciv-komanduvanna-sil-teroboroni.html> [in Ukrainian].
11. Verkhovna Rada of Ukraine (1991). *Pro Zbroini Syly Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.12.1991 № 1934-KhII* [On the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine dated 16.12.1991 No. 1934-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
12. Constitutional Court of Ukraine (1998). *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Kyivskoi miskoi rady profesiinykh spilok shchodo ofitsiinoho tlumachennia ch. 3 st. 21 Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy (sprava pro tlumachennia terminu "zakonodavstvo") vid 09.07.1998 № 12-rp/98* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional appeal of the Kyiv City Council of Trade Unions regarding the official interpretation of parts of the third article 21 of the Labor Code of Ukraine (the case on the interpretation of the term "legislation") dated 07/09/1998 No. 12-pn/98]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
13. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
14. Kolb O.H., Pyrozhyk O.V. (2023). *Suchasni zakonodavchi pidkhody u sferi oborony Ukrainy ta yikh vplyv na stan zabezpechennia natsionalnoi bezpeky* [Modern legislative approaches in the field of defense of Ukraine and their impact on the state of ensuring national security]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 1. S. 157-162 [in Ukrainian].
15. Lutsenko Yu.V. (2019). *Doktrynalni polozhennia kryminalno-pravovoi polityky derzhavy u sferi zabezpechennia voiennoi bezpeky Ukrainy* [Doctrinal provisions of the criminal law policy of the state in the sphere of military security of Ukraine]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Vyp. 138. S. 84–86 [in Ukrainian].
16. Verkhovna Rada of Ukraine (2015). *Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII* [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2015 No. 389-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
17. Wikipedia (2023). *Viiskova dystsyplina* [Military discipline]. Retrieved from: <https://uk.m.wikipedia.org> [in Ukrainian].